

РОЗВИТОК ГЛОБАЛЬНИХ ЛАНЦЮГІВ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ В УМОВАХ НОВІТНІХ ВИКЛИКІВ

О. Є. ПАТЛАТОЙ, канд. екон. наук, доцент, докторант кафедри загальної економічної теорії та економічної політики

Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Експансія економічної глобалізації на початку третього тисячоліття спричинила поглиблення фрагментації та спеціалізації виробництва у світовому масштабі: предмети праці почали перетинати кордони низки країн декілька разів перед остаточною доставкою кінцевого продукту покупцеві, що є відмітною рисою глобальних ланцюгів доданої вартості (ГЛДВ). ГЛДВ формують великі виробничі мережі, в рамках яких різні стадії виробництва сировини, напівфабрикатів і комплектуючих, складання готових продуктів та їх продажу, а також НДДКР та інші послуги, розпорошені по різних країнах і регіонах світу. При цьому великі бізнеси з високорозвинених країн, як правило, домінують у ГЛДВ, концентруючись на високорентабельних видах діяльності (НДДКР, дизайн, маркетинг, послуги) та привласнюючи переважну частку створюваної у ланцюзі вартості. Переваги та недоліки участі національної економіки та окремих фірм і галузей у ГЛДВ є сьогодні предметом наукової дискусії, особливо в стосунку до країн, що розвиваються.

За оцінками експертів, напередодні пандемії COVID-19 близько 2/3 світової торгівлі здійснювалося через ГЛДВ [1, с. 1], натомість у 2020 р. – майже половина [2, с.4]. Відновлення світової економіки після послаблення протиепідемічних обмежень привело до пожвавлення світової торгівлі, зокрема через ГЛДВ. Додана вартість, створювана у рамках ГЛДВ, особливо складних ланцюгів (де проміжні продукти перетинають державні кордони більш ніж один раз), є значно більш проциклічною та варіабельною величиною у порівнянні з вартістю світового експорту та світовим ВВП. Коливання динаміки торгівлі у ГЛДВ відбуваються як через внутрішні, суто економічні чинники (такі, як глобальна економічна криза 2008-2009 рр., рецесія у Євросоні 2012-2013 рр. тощо), так і через зовнішні шоки: пандемії, природні катаклізми та збройні конфлікти.

Першим масштабним викликом для ГЛДВ стала Велика рецесія 2008–2009 р., у результаті якої динаміка створення доданої вартості в рамках простих і складних ланцюгів значно сповільнилася; при цьому індекс частки ГЛДВ у валовому світовому експорті перевищив докризовий рівень 2008 р. лише наприкінці 2010-х років. Протягом десятиліття між двома глибокими рецесіями (у 2010–2019 рр.) набули розвитку різноманітні новітні технології, пов'язані передусім з цифровізацією та створенням передумов для розгортання Індустрії 4.0: *big data*, блокчейн, інтернет речей, адитивні технології тощо. Зазначені технологічні зміни об'єктивно вплинули на формат і структуру ГЛДВ, натомість економічні чинники (такі, як зростання вартості робочої сили у Китаї та в інших висхідних (*emerging*) економіках) каталізували процеси решорінгу, тобто повернення певних ланок чи всього процесу виробництва до

високорозвинених країн, що знайшло активну підтримку з боку урядів цих держав.

Автоматизація виробництва через роботизацію спричинила те, що сьогодні складання певних видів готової продукції може виконуватися з мінімальним застосуванням живої праці. Ці процеси проходять специфічно у кожній окремій галузі: так, у період 2003–2015 рр. в автомобільній та електронній промисловості спостерігалася певна зворотна залежність між кількістю промислових роботів (яка весь час неухильно збільшувалася, а починаючи з 2010 р. – прискореними темпами) та числом проєктів з прямих іноземних інвестицій (що зазнало помітної стагнації після Глобальної рецесії). Натомість у текстильній промисловості та виробництві одягу запас промислових роботів у вказаний період суттєво не збільшувався, а динаміка прямих іноземних інвестицій була позитивною, хоча й дещо волатильною [1, с. 95].

Окремим чинником негативного впливу на динаміку ГЛДВ стала розпочата у 2018 р. торговельна війна між США та Китаєм, за якою послідувало відродження протекціонізму та посилення тарифних і нетарифних бар'єрів як високорозвиненими економіками, так і країнами Глобального Півдня. Однією з причин цих подій стало наступне: завдяки участі у ГЛДВ виробники з Китаю та інших висхідних країн отримали доступ до розроблених у високорозвинених країнах технологій з подальшою можливістю їх імітації. Це дозволяє розвитковим економікам підноситися на більш високі щаблі ГЛДВ, привласнюючи більшу частку створюваної в них вартості, а також вибудовувати самостійні ланцюги вартості у рамках національних економік.

Справжнім «чорним лебедем» для ГЛДВ виявилася пандемія COVID-19 та викликані нею обмеження, які спровокували різкі перебої у ланцюгах постачань, у тому числі життєво важливих товарів медичного профілю, та актуалізували поняття стійкості ГЛДВ (*GVC resilience*), яке передбачає, що міркування безпеки товарного ланцюга подекуди переважають задачу мінімізації витрат [4, с.28], тобто чисті зиски від фрагментації виробництва через ГЛДВ можуть дисконтуватися аж до від'ємних значень через потенційні ризики різкого переривання товарного ланцюга.

У період 2000–2017 рр. регіоналізація ланцюгів доданої вартості характеризувалася суперечностями: так, вона поглиблювалася у рамках «Фабрики Азія» (зокрема завдяки промисловому апгрейду Китаю та виникненню там середньо- та високотехнологічних виробництв, заснованих на національному капіталі). Водночас обсяги внутрішньорегіональної торгівлі ГЛДВ всередині «Фабрики Європа» та «Фабрики Північна Америка» дещо знизилися [1, с.9]. Реакцією на шоки, спричинені пандемією COVID-19, стало переважне розміщення національних виробництв ближче до кінцевих ринків збуту та серед споріднених країн-учасниць регіональних торговельних угод. Це привело вже у 2020 р. до збільшення регіональної концентрації торгівлі у рамках НАФТА та ЄС, і особливо серед країн ЄАЕС [2, с. 29].

Нарешті, розпочата у 2022 р. повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України та викликані нею санкції проти країни-агресора призвели напочатку до різкого подорожчання низки сировинних товарів

продовольчого та енергетичного спектру, а також до розриву деяких товарних ланцюгів. Стало очевидним, що надмірна залежність ГЛДВ від економік авторитарних країн є згубною та ризикованою. Так виникла концепція френдшорінгу, тобто поглиблення торговельних зв'язків високорозвинених країн з державами, що поділяють демократичні цінності. Згадана ідея, принаймні на рівні декларацій, знайшла схвалення з боку урядів США, Канади та низки країн Євросоюзу. Дослідники з Європейського банку реконструкції та розвитку застерігають, що реалізація принципів френдшорінгу може коштувати 4,6% світового ВВП [3]. Проте в умовах, коли існує загроза шантажу чи примусу через економічні важелі з боку диктаторських режимів, потенційні ризики переривання товарних ланцюгів так само, як і у випадку пандемії, можуть переважити вигоди від торговельної співпраці з такими країнами.

Отже, під впливом Глобальної рецесії 2008-2009 рр., а в останні роки – через несподівані зовнішні шоки, а саме пандемію COVID-19 та ускладнення світової політичної обстановки, глобальні ланцюги доданої вартості зіткнулися із серйозними викликами, які, очевидно, не покладуть край існуванню цих ланцюгів, але суттєво видозмінять їхній формат. Епідемічні та особливо військово-політичні ризики починають певною мірою підривати традиційний принцип порівняльних конкурентних переваг. Ймовірно, ланцюги вартості будуть з часом усе більше регіоналізуватися через офшорінг виробництв переважно до «дружніх» і географічно близьких країн, а в глобальному масштабі – віддалятися від власне матеріального виробництва, вибудовуючись переважно навколо сфери послуг, зокрема цифрових. Утім, належний розвиток світогосподарського поділу праці надалі потребує глобальної координації правил та принципів міжнародної торгівлі, стандартів регулювання праці, захисту довілля та охорони інтелектуальної власності, що могло б бути реалізовано через інститути Світової Організації Торгівлі.

Література:

1. Global Value Chain Development Report 2019: Technological Innovation, Supply Chain Trade, and Workers in a Globalized World. Geneva: World Trade Organization, 2019. 183 p. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/384161555079173489/pdf/Global-Value-Chain-Development-Report-2019-Technological-Innovation-Supply-Chain-Trade-and-Workers-in-a-Globalized-World.pdf> (дата звернення: 30.01.2023)
2. Global Value Chain Development Report 2021: Beyond Production. Geneva: World Trade Organization, 2021. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/00_gvc_dev_report_2021_e.pdf (дата звернення: 30.01.2023)
3. Maihold, G. *A new geopolitics of supply chains: the rise of friend-shoring*. (SWP Comment, 45/2022). Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik -SWP- Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit, 2022. URL: <https://doi.org/10.18449/2022C45> (дата звернення: 30.01.2023)
4. Zhao L. *Modern China and International Rules: Reconstruction and Innovation (Modern China and International Economic Law)*. Singapore: Springer, 2023. 138 p.